

DOI: <https://doi.org/10.52340/PUTK.2026.30.06>

**აფხაზური ენის ფუნქციონირების საკითხები
თურქეთისა და საქართველოს
აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლებში**

**THE FUNCTIONING OF THE ABKHAZIAN LANGUAGE
AMONG THE DESCENDANTS OF ABKHAZ MUHAJIRS
IN TURKEY AND GEORGIA**

თეა გიგიტაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო

Tea Gigitashvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Tbilisi, Georgia

აბსტრაქტი

აფხაზები, რომლებიც ამჟამად ცხოვრობენ ძირითადად თურქეთსა და საქართველოში (აჭარაში), არიან აფხაზი მუჰაჯირების შთამომავლები, რომლებიც რუსეთის იმპერიამ იძულებით გადაასახლა მე-19 საუკუნეში.

ხალხთა დეპორტაციის გავლენა ენების ფუნქციონირებაზე ერთ-ერთი ყველაზე მტკივნეული და კომპლექსური საკითხია სოციოლინგვისტიკაში. დეპორტაციის დროს საზოგადოება იძულებით იცვლის სოციალურ, კულტურულ და ლინგვისტურ გარემოს. შედეგად ბავშვები და მომავალი თაობები ვეღარ სწავლობენ მშობლიურ ენას. ოჯახური კომუნიკაცია გადადის მასპინძელი ენის გამოყენებაზე, ირღვევა თაობებს შორის ენის ბუნებრივი გადაცემა. შანსებს. ამ პროცესს ამძაფრებს აფხაზური ენის პრესტიჟულობის დაქვეითება – ენა აღარ აღიქმება სოციალური ან ეკონომიკური წარმატების ინსტრუმენტად, რაც იწვევს მის ჩანაცვლებას დომინანტური, უფრო პრესტიჟული ენებით. შედეგად არა მხოლოდ ენის ფუნქციური არეალი ვიწროვდება, არამედ საფრთხე ექმნება ეთნიკური იდენტობის შენარჩუნებასაც, რადგან ენა ამ იდენტობის ერთ-ერთი ცენტრალური კომპონენტია.

აფხაზური ენა დღეს მნიშვნელოვანი გამოწვევების წინაშე დგას როგორც აფხაზეთში, ისე მუჰაჯირთა შთამომავლებში, განსაკუთრებით თურქეთის რესპუბლიკაში. ენის ფუნქციონირების პრობლემატიკა უკავშირდება როგორც პოლიტიკურ, სოციალურ, ასევე, დემოგრაფიულ ფაქტორებს, რაც მისი გადარჩენის ან ასიმილაციის პერსპექტივებს განსაზღვრავს.

აფხაზური ენის ფუნქციონირება საქართველოსა და თურქეთში სერიოზულ საფრთხეებს განიცდის, რაც სხვადასხვა სოციალურ-

პოლიტიკური თუ ლინგვისტური ფაქტორით არის განპირობებული. ენის ასიმილაციის პროცესები – ქართულის, თურქულისა და რუსულის გავლენით – ხელს უშლის აფხაზური ენის ბუნებრივ განვითარებას. აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში – რუსიფიკაციის, საქართველოს მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე (ბათუმსა და მის შემოგარენში) – ქართული ენის, ხოლო თურქეთში – თურქიზაციის პროცესები აფხაზური ენის ფუნქციონირებას ასუსტებენ.

აფხაზური ენა იუნესკოს გაქრობის საფრთხის წინაშე მდგომი ენების სიაშია შეტანილი.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზური ენა, მუჰაჯირობა, ენის პრესტიჟულობა, ენების ასიმილაცია, საფრთხის წინაშე მყოფი ენები.

ABSTRACT

The Abkhazians currently residing primarily in Turkey and in Georgia (particularly in Adjara), are descendants of Abkhaz muhajirs who were forcibly displaced by the Russian Empire in the nineteenth century.

The impact of forced deportation of peoples on language functioning is one of the most challenging and complex issues in sociolinguistics. During deportation, communities are compelled to undergo radical transformations of their social, cultural, and linguistic environments. Under such conditions, children and subsequent generations frequently fail to acquire the ancestral language. Communication within the family shifts toward the host language, thereby interrupting the natural transmission of language across generations. This process is further intensified by the decline in the prestige of the Abkhaz language, which ceases to be perceived as an instrument of social or economic advancement, leading to its replacement by dominant and more prestigious languages. As a result, not only does the functional scope of the language narrow, but the preservation of ethnic identity is also threatened, since language is one of its central components.

Today, the Abkhazian language faces significant challenges both in Abkhazia and among muhajir descendant communities, particularly in the Republic of Turkey. The issues of language functioning are related to political, social, and demographic factors, which determine its prospects for linguistic preservation or assimilation.

The functioning of the Abkhazian language is confronted with considerable threats in Georgia (especially in Adjara) and Turkey arising from various socio-political and linguistic factors. Processes of language assimilation under the influence of Georgian, Turkish and Russian hinder the natural development of the Abkhazian language. Within the Autonomous Republic of Abkhazia, ongoing Russification; in Georgian-controlled territories (notably Batumi and its surrounding region), the predominance of Georgian; and in the Republic of Turkey, systematic Turkification processes collectively weaken the functional vitality of the Abkhazian language.

The Abkhazian language is included on UNESCO's list of endangered languages.

Keywords: Abkhazian language, muhajirism, language prestige, language assimilation, endangered languages.

შესავალი

აფხაზური ენა განეკუთვნება იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის აფხაზურ-ადიღურ ენათა ჯგუფს. ამ ჯგუფში აფხაზურის გარდა გაერთიანებულია: აბაზური, ყაბარდოული, ადიღური და უბიხური ენები. აფხაზურ ენას ორი ძირითადი დიალექტი აქვს: **აბჟურული** და **ბზიფური**. მათ შორის სხვაობა ძირითადად შეიმჩნევა ფონეტიკურ სტრუქტურასა და ფონეტიკურ პროცესებში, მცირედი თავისებურება იჩენს თავს მორფოლოგიასა და ლექსიკაში. აბჟურული დიალექტი, რომელიც გავრცელებულია ოჩამჩირის რაიონში, კილოკავების თვალსაზრისით ძირითადად ერთგვაროვანია. ბზიფურ დიალექტში კი, აკად. ქ. ლომთათიძის კლასიფიკაციით, სამი კილოკავი გამოიყოფა: **ოთჰარისა, ლიხნისა და ააცისა** (ლომთათიძე 1976: 7-9).

ამორი დიალექტის გარდაგამოყოფენ ბათუმელაფხაზთა მეტყველებასაც, რომელიც ნარევი ხასიათისაა. გარკვეული სახეცვლილებით საუბრობენ თურქეთის, სირიისა და იორდანის კომპაქტურად მცხოვრები აფხაზები. რაც შეეხება თურქეთსა და სირიაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებას, იგი ჯერჯერობით სამეცნიერო თვალსაზრისით არ არის კარგად შესწავლილი (გვანცელაძე 2003: 18).

აფხაზური ენა იუნესკოს გაქრობის საფრთხის წინაშე მდგომი ენების სიაშია შეტანილი¹.

აფხაზურ ენაზე ლაპარაკობენ საქართველოსა (აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა) და თურქეთში. აფხაზური ენის გავრცელების არედი შეიძლება ჩაითვალოს საქართველოს ტერიტორიაზევე, ბათუმისა და მისი შემოგარენის რამდენიმე სოფელი, ასევე, სირიაში არსებული რამდენიმე აფხაზურენოვანი დასახლებული პუნქტი. აფხაზების გარკვეული ნაწილი კომპაქტურად ან დისპერსიულად ცხოვრობს რუსეთში, იორდანიაში, ერაყში, აშშ-სა და ევროპის სხვადასხვა სახელმწიფოში (ყველაზე მეტი გერმანიაში). მათი საერთო რაოდენობა ზემოთ ჩამოთვლილ ქვეყნებში 500 ათასამდე აღწევს (ეს ციფრი პირობითია, ზუსტი ოფიციალური რაოდენობა არ არსებობს).

აფხაზები, რომლებიც ამჟამად ცხოვრობენ ძირითადად თურქეთსა და საქართველოში (აჭარაში), არიან აფხაზი მუჰაჯირების შთამომავლები, რომლებიც რუსეთის იმპერიამ იძულებით გადაასახლა მე-19 საუკუნეში.

კვლევის მეთოდები

სოციოლინგვისტური კვლევის შედეგების ზუსტი ანალიზისთვის მოვახდინე მონაცემთა სისტემატიზაცია, გამოვიყენე კვლევის სხვადასხვა მეთოდი და დამხმარე ფაქტორები. გავითვალისწინე რესპონდენტთა ასაკი, სქესი, კულტურული და სოციალური მახასიათებლები.

სტატიაზე მუშაობის პროცესში გამოყენებულია კვლევის სხვადასხვა მეთოდი. კვლევით ექსპედიციაში ვიმყოფებოდი 2019 წლის ივლის-

¹ “UNESCO“-მ აფხაზური ენა გაქრობის საფრთხის წინაშე მდგომი ენების სიაში ოფიციალურად შეიტანა // 7 დღე. დაარქივებულია ორიგინალიდან — 2012-07-30. ციტირების თარიღი: 2011-10-27.

ავვისტოსა და 2024 წლის სექტემბერში აჭარაში, ბათუმსა და მის მიმდებარე დასახლებებში, სადაც აფხაზები კომპაქტურად ცხოვრობენ. სავლელ სოციოლინგვისტური კვლევების საწარმოებლად გამოვიყენე რაოდენობრივი და თვისებრივი პარამეტრების ანალიზი, რომელიც თავისთავად ეფუძნებოდა ანკეტირებისა და კითხვარების შევსებას. ასევე, ვიწერდი ინტერვიუებს ადგილობრივ მოსახლეობასთან და ვაგროვებდი ფოტომასალას.

კვლევის შედეგების გასაანალიზებლად დავიხმარე სოციო-ლინგვისტური კვლევის ძირითადი მეთოდები: ისტორიულ-კულტურული ფაქტორი, სტრუქტურირებული და არასტრუქტურირებული ინტერვიუ, ენობრივი დაკვირვება, სოციოდემოგრაფიული მონაცემების შეგროვება, კოდ-შერწყმის (code-switching) დაკვირვება (აფხაზური, ქართული და სხვა ენების მონაცვლეობის ან შერევის ანალიზი საუბარში).

მსჯელობა

აფხაზეთის კოლონიზაცია-რუსიფიკაციის ერთ-ერთი ყველაზე ვერაგული შედეგი იყო **მუჰაჯირობა**, ანუ აფსუათა გამეგება აფხაზეთიდან, რაც აფსუათა უდიდეს ნაწილს შეეხო და ფაქტობრივად მათი გენოციდის ტოლფასი მოვლენა იყო მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში. რუსეთის იმპერიას სურდა დემოგრაფიული სურათის შეცვლა აფხაზეთში აფსუათა ხარჯზე, თავისთავად შემცირებოდა ქართველთა ხვედრითი წილიც და ეს გააადვილებდა „რუსული აფხაზეთის“ შექმნას (გასვიანი 2004: 63).

1864 წელს კავკასიის მთიელი ხალხების დამარცხების შემდეგ რუსეთის მთავრობა შეუდგა ადრე შემუშავებული გეგმის განხორციელებას – მთიელთა განდევნას მშობლიური მიწა-წყლიდან, განსაკუთრებით შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროდან. მაშინ აიძულეს 700 ათასამდე ჩერქეზი, უბიხი, აფხაზი, ჩეჩენი, დაღესტნელი და სხვა მთიელნი ოსმალეთში გადასულიყვნენ. სამშობლოდან განდევნილებს მუჰაჯირებს უწოდებდნენ, რაც არაბულად „გადასახლებულს“ ნიშნავს.

1864 წლის 21 მაისს უბიხების, ჩერქეზებისა და ამჟამინდელი გაგრის რაიონის ტერიტორიაზე მოსახლე აფხაზთა ოთხი ჯგუფის (**ჯიქეთის, აიბგას, აჰჰიფსისა და ფსჰუს** აფხაზთა) ბრძოლის მარცხით დასრულებისთანავე იმპერიამ დამარცხებულთ მაშინვე მოსთხოვა აყრა და დედაბუდიანად ოსმალეთში გადასახლება, მაგრამ მათმა ნაწილმა კვლავ იარაღი აიღო ხელთ. ამ დაუმორჩილებელ ჯგუფებს მალე მოუხდათ დანებება, ისინი ჩაიყვანეს ზღვის სანაპიროზე და განდევნეს ოსმალეთში, ხოლო მათი სოფლები გადაწვეს და გაამზადეს რუსი კოლონისტების დასახლებლად. ამ ოპერაციის დროს ოსმალეთში გასახლებულ იქნა თითქმის 20 000 **ჯიქი, აიბგელი, აჰჰიფსელი** და **ფსჰუელი**. ეს იყო უმნიშვნელოვანესი ეთნიკურ-დემოგრაფიულ-ლინგვისტური შინაარსის ეკოლოგიური კატასტროფა, რითაც დაიწყო რუსეთის მიერ განხორციელებული კატასტროფების სერია აფხაზეთში (გვანცელაძე... 2021: 31).

ამ ბარბაროსული ოპერაციის შედეგად სამუდამოდ გაქრა აფხაზეთის ლინგვისტური რუკიდან აფხაზური ენის **ჯიქური** (სამური), **აიბგური, აჰჰიფსური** და **ფსჰური** მიკროსამეტყველო ვარიანტები. ოთხივე ჯგუფის წარმომადგენლები ოსმალეთის იმპერიამ დაფანტულად დაასახლა

სრულიად უცხო ეკოლოგიურ გარემოში, საკუთრივ თურქეთის ვრცელ ტერიტორიასა და იმ დროს აზიის, ევროპისა და აფრიკის კონტინენტებზე გადაჭიმულ ქვეყნებში, სადაც ცხოვრობდნენ თურქულენოვანი, არაბულენოვანი და სამხრეთსლავური ჯგუფის ენებზე მოლაპარაკე ხალხები, რომლებსაც აფხაზთაგან ძალზე განსხვავებული ეთნოფსიქიკა, საკუთარი მსოფლხედვა და ტრადიციები ჰქონდათ. ამჟამად ამ ოთხი აფხაზური ტომის წარმომადგენლების უმრავლესობამ აღარ იცის დედაენა, ნაწილი გათურქდა, ნაწილი გაარაბდა, მესამე ნაწილმა ენა დაკარგა, მაგრამ ეთნიკური იდენტობა დღემდე შეინარჩუნა, თუმცა ისიც უკვე გაქრობის სტადიაზე (გვანცელაძე... 2021: 31).

მეორე მასობრივი გადასახლება 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის მსვლელობისას, 1877 წლის აგვისტოში განხორციელდა, როცა თურქეთში დაახლოებით 30 ათასი აფხაზი გადასახლდა. გადასახლების ცალკეული შემთხვევები შემდეგ პერიოდშიც იყო. მუჰაჯირი აფხაზები როგორც ოსმალეთის შიდა პროვინციებში, ასევე, განაპირას, სამშობლოსთან ახლოს სახლდებოდნენ.

მუჰაჯირების უმეტესი ნაწილი გადასახლების დროს გზაში დაიღუპა. ოსმალეთის იმპერია ვერ უმკლავდებოდა მიგრანტთა შედინებას, ხშირად საცხოვრებელი ადგილის გარეშე დარჩენილი მუჰაჯირები შიმშილითა და გავრცელებული დაავადებებით იღუპებოდნენ.

გაუკაცრიელებული აფხაზეთი დამთრგუნველი სანახავი იყო. როგორც დიდი მეცნიერი **ნიკო მარი** აღნიშნავდა, „აფხაზეთის ცენტრალური ეთნოგრაფიული ნაწილიც კი გაუკაცურდა... დარჩა მხოლოდ გაველურებული ეზოები ხეხილით, არ იყო არც ერთი აფხაზი და არც აფხაზური სიტყვა გაისმოდა“ (Mapp 1935: 177).

რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დადებული შეთანხმებითაც მუჰაჯირებს სამშობლოში დაბრუნების უფლება არ ჰქონდათ. მიუხედავად ამისა, მუჰაჯირები ჯიუტად ცდილობდნენ, ზოგი ზღვით, ზოგი ხმელეთით, გამოეღწიათ ოსმალთა და რუსთა საგუშაგოებისთვის და მშობლიურ კერას დაბრუნებოდნენ. რუსეთსა და ოსმალეთს შორის 1878 წლის 3 მარტის **სან-სტეფანოს ზავის** დადების შემდეგ მუჰაჯირები პირველ რიგში ბათუმისკენ გაემართნენ, რომელიც ჯერ ისევ ოსმალეთის შემადგენლობაში შედიოდა და აფხაზეთში დაბრუნებას იქიდან ცდილობდნენ. ქართველი საზოგადოებრიობის დახმარებით აფხაზთა ერთი ნაწილი ბათუმსა და მის შემოგარენში დამკვიდრდა, სადაც აფხაზი მუჰაჯირები 1864 წლიდან ცხოვრობდნენ.

ბოლოს აფხაზთა მოზღვავენამ რუსეთის მთავრობა აიძულა 1879 წლის 27 იანვარს კონსტანტინოპოლში ხელი მოეწერა ოსმალეთთან ხელშეკრულებისთვის, რომლის თანახმადაც რუსეთის ხელისუფლებამ დაუშვა აფხაზების ნაწილობრივი რეპატრაცია ხელშეკრულების ხელმოწერიდან სამი წლის განმავლობაში (ხორავა 2004: 60).

ამის შედეგად, 1882 წლის იანვრისთვის აფხაზეთში 15 ათასამდე მუჰაჯირი დაბრუნდა. ქართველი საზოგადოებრიობა დიდი თანაგრძნობით შეხვდა აფხაზთა მუჰაჯირობას, ტრაგედიას, რამაც აფხაზი ხალხი, ფაქტობრივად, ფიზიკური განადგურების საფრთხის წინაშე დააყენა.

მე-19 საუკუნეში ოსმალეთის იმპერიაში აფხაზი მუჰაჯირების გადასახლების შედეგად თურქეთში ჩამოყალიბდა აფხაზური დიასპორა, რომელთა შთამომავლებში აფხაზური ენა მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდიდა. თურქეთში აფხაზური დიასპორის რაოდენობა საკმაოდ მრავალრიცხოვანია, მაგრამ ენის ფუნქციური მდგომარეობა **საშუალოდ სუსტად** ითვლება.

თურქეთში აფხაზური ენის შესუსტების გამომწვევი რამდენიმე მიზეზია: აფხაზური ენა არ გამოიყენება თურქეთის განათლების სისტემაში; მშობლიური ენის მასწავლებლები ცოტანი არიან და პროფესიულად არ არიან გადამზადებულნი; ენას არ აქვს ეკონომიკური / პრაქტიკული ღირებულება; აფხაზი ბავშვები ოჯახის გარეთ ვერავისთან საუბრობენ აფხაზურად; აფხაზური ეთნოსი თურქულენოვან საზოგადოებასთანაა ინტეგრირებული და ასიმილაციის მაღალი დონეა; აფხაზურის გადაცემის ნაკლებად ფორმალური გზები (ოჯახური გადაცემის სისტემის სუსტი შენარჩუნება); აფხაზური სკოლებისა და მედიის ნაკლებობა; თურქული ენის დომინანტური მდგომარეობა ენის ფუნქციონირების ყველა სფეროში...

თურქეთში მცხოვრები აფხაზების რაოდენობის შესახებ სხვადასხვა აზრი არსებობს. 1965 წლის აღწერის თანახმად, აფხაზურ ენაზე მოლაპარაკეთა მთლიანი რაოდენობა 12 119 ადამიანს შეადგენდა (McConnel 1984). თავად აფხაზები მიიჩნევენ, რომ თურქეთში მილიონზე მეტი აფხაზი ცხოვრობს. თუმცა აფხაზი მკვლევრის **ვიაჩესლავ ჩირიკბას** შეგროვებული მონაცემების თანახმად, თურქეთში 228 აფხაზური სოფელია. მისი აზრით, თურქეთში აფხაზი მოსახლეობის რაოდენობა 200-დან 500 ათასამდე მერყეობს (Чирикба 2012: 10-12).

KAFFED-ის შიდა არაოფიციალური კვლევის მიხედვით, რომელიც 2018 წელს აწარმოეს, აფხაზური ენის მცოდნეთა რაოდენობა სულ მცირე 3 000–5 000 ადამიანია. თურქეთში მცხოვრები აფხაზური წარმოშობის ეთნოსის რიცხვი კი 80 000–100 000 ადამიანს აღწევდა.

თურქეთში აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლები დღემდე ცხოვრობენ, განსაკუთრებით ისეთ ადგილებში, როგორცაა: **საქარია, დუზჯე, ბურსა, სტამბოლი** და სხვა. თუმცა აფხაზური ენის აქტიური ფუნქციონირება შესუსტებულია. მუჰაჯირთა შთამომავლების უმრავლესობა ყოველდღიურად თურქულად საუბრობს. აფხაზურ ენას ინარჩუნებენ მხოლოდ კულტურული ცენტრებისა და ოჯახური წრეების მეშვეობით. არსებობს აფხაზური ენის კურსები და საზოგადოებები (მაგალითად, აფხაზური დიასპორული ორგანიზაციები), რომლებიც ცდილობენ ენის გადარჩენას, მაგრამ ახალგაზრდებში ენის ფლობის დონე საკმაოდ დაბალია. ენას იყენებენ ძირითადად უფროსი თაობის წარმომადგენლები და ისიც მხოლოდ ოჯახებში.

აფხაზური ენის შენარჩუნების მცდელობა ისეთ დიასპორულ ორგანიზაციებსა და კულტურულ ცენტრებს უკავშირდება, როგორცაა, მაგალითად: „Düzce Abhaz Kültür Derneği“, „İstanbul Abhaz Derneği“ და სხვ. მათი ძალისხმევით ტარდება ენის სასწავლო კურსები და კულტურული ღონისძიებები.

მიუხედავად აღნიშნული მცდელობებისა, ენობრივი გადაცემა თაობიდან თაობაზე სუსტდება, რაც თურქულენოვანი გარემოს დომინანტობასა და აფხაზური ენის ოფიციალური სტატუსის არქონას უკავშირდება.

სოციოლინგვისტური კვლევები, რომელიც ჩაატარა ორგანიზაციამ Münevver Özdemir (2013, 2020) – «Diaspora Identity and Language Use among Circassians and Abkhazians in Turkey», ასეთ სურათს გვაძლევს:

- უფროსი თაობა (60+) – მეტწილად ფლობს, მაგრამ ენის გადაცემის პროცესი სუსტია;
- საშუალო თაობა (35–60) – მეტწილად საშუალო დონეზე ფლობს აფხაზურ ენას;
- ახალგაზრდები (<30) – ძალიან დაბალ დონეზე ან საერთოდ ვერ ფლობენ მშობლიურ ენას.

თურქეთში მაცხოვრებელი აფხაზური ეთნოსის მხოლოდ 4-6% იყენებს მშობლიურ ენას ყოველდღიურად. თურქეთის აფხაზებთან აფხაზური ენა აღიქმება როგორც **კულტურული სიმბოლო** – მისი მნიშვნელობა უფრო მეტად სენტიმენტალურია, ვიდრე პრაქტიკული. ბევრი ოჯახი ენას ვერ გადასცემს მომავალ თაობებს, მაგრამ ცდილობს შვილებში „აფხაზობის“ ცნობიერების შენარჩუნებას.

აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში შექმნილმა ეთნიკურ-დემოგრაფიულმა მდგომარეობამ განსაზღვრა შემდგომ მისი ენობრივი ვითარებაც. აფხაზური ეთნოსის შემცირებას თან მოჰყვა აფხაზური ენის შესუსტებაც. რუსეთის იმპერიულმა პოლიტიკამ ამ ენის გენოციდის ჩაუყარა საფუძველი, რაც შემდგომ გაგრძელდა საბჭოთა წყობილების დროს და უწყვეტად გრძელდება დღესაც.

საქართველოში აფხაზური ენა ძირითადად აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში ფუნქციონირებდა, თუმცა 1992-93 წლების ომის შემდეგ და დე ფაქტო აფხაზეთის განცალკევების ფონზე, აფხაზური ენის მდგომარეობა სავალალოდ წარიმართა. საქართველოს კონსტიტუციის მიხედვით, აფხაზური ოფიციალურად აღიარებულია როგორც **აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ოფიციალური ენა**.

დე ფაქტო აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში აფხაზური ენა ფორმალურად წარმოადგენს **სახელმწიფო ენას რუსულთან ერთად**. მიუხედავად ამისა, ყოველდღიურ კომუნიკაციაში უპირატესობა ენიჭება რუსულს, ხოლო აფხაზური ხშირად შეზღუდულია და სიმბოლური ფუნქციის მატარებელია.

აფხაზური ენის ცოდნა ახალგაზრდა თაობაში სუსტდება, რაც დაკავშირებულია რუსული ენის დომინანტობასთან მედიის, განათლებისა და ადმინისტრაციის სფეროებში. აფხაზური ენის გადარჩენისა და განვითარებისთვის დე ფაქტო ხელისუფლება ცდილობს მისი სწავლების გაძლიერებას, მაგრამ ენობრივი ასიმილაცია და რუსიფიკაციის გავლენა მაინც ძლიერია.

ქართველ ენათმეცნიერებსა და სოციოლინგვისტებს აბსოლუტურად შეზღუდული აქვთ წვდომა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე, რაც შეუძლებელს ხდის რეგიონში ენების ფუნქციონირების,

ენობრივი პოლიტიკისა და ენობრივი იდენტობის ცვლილებების სიღრმისეულ შესწავლას. აღნიშნული პრობლემა განპირობებულია 1990-იანი წლებიდან არსებული დამაბული პოლიტიკური ვითარებითა და ფაქტობრივი დე ფაქტო ადმინისტრაციული კონტროლით, რომელიც აფხაზეთში საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლებისგან დამოუკიდებლად ხორციელდება.

სოციოლინგვისტური კვლევები, რომლებიც მოითხოვს ადგილობრივ მოსახლეობასთან უშუალო კონტაქტს, ინტერვიუების ჩატარებას, დაკვირვებასა და რეალურ სიტუაციაში ენობრივი ცვლილებების შეფასებას, ფაქტობრივად შეუძლებელი ხდება საქართველოს მხრიდან. შედეგად მკვლევრები იძულებულნი არიან დაეყრდნონ მხოლოდ არაპირდაპირ წყაროებს – დევნილთა საზოგადოების მეხსიერებას, მედია მონიტორინგს, საზღვარგარეთულ დოკუმენტებსა და საერთაშორისო კვლევებს, რაც ვერ უზრუნველყოფს ენის ფუნქციონირების სრულყოფილ, ობიექტურ სურათს.

ამჟამად არსებული რეალობა ნიშნავს, რომ ენობრივი უფლებების, კულტურული თვითმყოფადობისა და ეთნოლინგვისტური თანასწორობის საკითხები რეგიონში ერთგვარად ბუნდოვანი რჩება ქართული აკადემიური სივრცისთვის. ამის შედეგია ისიც, რომ აფხაზეთში მიმდინარე ენობრივი პროცესების შესახებ მორღვეული, ხშირ შემთხვევაში პოლიტიზებული და აფხაზური მხრიდან შეზღუდული ინფორმაცია ვრცელდება.

საქართველოს მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე (განსაკუთრებით ბათუმსა და მის შემოგარენში) აფხაზური ენის ფუნქციონირება მინიმალურ დონეზეა დასული და მხოლოდ ოჯახური კომუნიკაციის დონეზე ინარჩუნებს ნაწილობრივ სიცოცხლისუნარიანობას. აფხაზურენოვანი მუჭაჯირების შთა-მომავლობა ძირითადად ქართულენოვან გარემოშია ინტეგრირებული. აფხაზური ენის ფუნქციონირება უკიდურესად შეზღუდულია – ხშირად მხოლოდ ცალკეულ სიტყვებთან ან სიმბოლურ გამოყენებასთან გვაქვს საქმე. ზოგიერთ ოჯახში ჯერ კიდევ ახსოვთ აფხაზური, მაგრამ ენაზე სრულფასოვანი კომუნიკაცია იშვიათია.

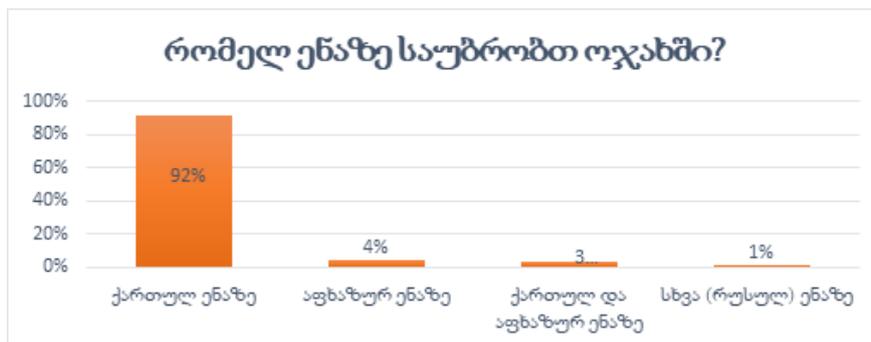
აჭარაში აფხაზებით დასახლებული ადგილებია: ე.წ. **პივზაოდი, გარადოკი, ადლია, ანგისა, მინდა** (დღეს ყველა ეს ტერიტორია ბათუმის შემადგენლობაშია), სოფლები: **ურები, მნათობი, ქვედა სამება, კახაბერი, ფერია, ახალშენი, სალიბაური, წინსვლა, ჩელტა, ჩაისუბანი, სამება, ჭარნალი, ერები, გონიო** და სხვა. აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა უფროსმა თაობამ იცის, რომ მათი წინაპრები აფხაზეთის სხვადასხვა რაიონიდანაა ჩამოსახლებული.

როგორც ენათმეცნიერი **ე. კილბა** აღნიშნავს თავის მონოგრაფიაში “Особенности речи Батумских Абхазов”: „ენობრივი მონაცემები ადასტურებს, რომ აჭარაში მცხოვრები აფხაზები ნამდვილად აფხაზეთის სხვადასხვა რაიონიდან გადმოვიდნენ. მათ მეტყველებაში ძირითადად შენარჩუნებულია ის ენობრივი თავისებურებანი, რომლებიც დამახასიათებელია იმ ადგილობრივთა მეტყველებაში, რომელსაც ისინი გამოეყვნენ“ (Килба 1983: 35).

სტატიაში წარმოვადგენ 2019 და 2024 წლებში სოციოლინგვისტური კვლევის დროს გამოყენებული კითხვარის რამდენიმე შეკითხვას და მათ მოკლე შეფასებას:

გამოკითხული 150 რესპონდენტიდან აფხაზურ ენას თავისუფლად ფლობს მხოლოდ 4%, საშუალო დონეზე ფლობს – 9%, ცუდად – 15% და საერთოდ ვერ ფლობს – 72%.

აფხაზურ ენაზე ოჯახში მხოლოდ 4% საუბრობს, შერეულად ქართულ და აფხაზურ ენებზე – 3%, 1% – რუსულ (ან თურქულ) ენაზე, 92% – ქართულ ენაზე.

როგორც გამოკითხვამ გვიჩვენა, აფხაზურ ენას თემში, უბანში, სოფელსა და ქალაქში საურთიერთო-საკომუნიკაციო ფუნქცია ფაქტობრივად დაკარგული აქვს. აფხაზურ ენას თემსა და სოფელში საკომუნიკაციოდ იყენებს გამოკითხულთა 1%, 2% – შერეულად, ქართულ-აფხაზურად საუბრობს, მაგრამ ადგილობრივების განმარ-ტებითვე უფრო მეტად ქართულად საუბრობენ, “აფხაზურად მხოლოდ სიტყვებსა და ფრაზებს იშველიებენ, ისიც მაშინ, როდესაც რაიმეს ლამაზად და კონკრეტულად თქმა სურთ” – ადგილობრივების კომენტარები. 3% –საურთიერთოდ იყენებს თურქულ ან რუსულ მეტყველებას.

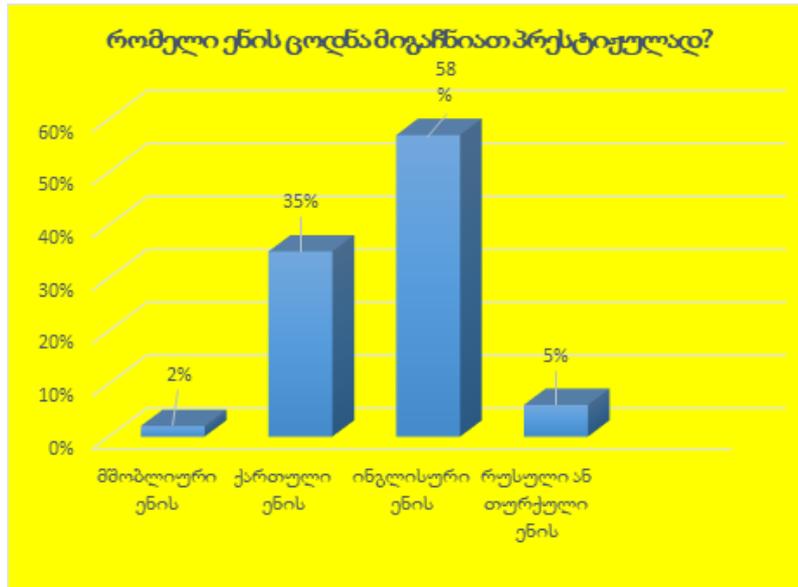
რომელ ენაზე საუბრობთ თემში, უბანში, სოფელში, ქალაქში?

სხვა რომელიმე უცხო ენაზე – 3 %

ქართულ და მშობლიურ ენაზე – 2 %

ქართულ ენაზე – 94 %

მშობლიურ ენაზე – 1, 00 %

აფხაზური ენა თვით ბათუმის აფხაზებში აღარ არის ე.წ. **პრესტიჟული ენა**. კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ ენის პრესტიჟულობა ბათუმისა და მისი შემოგარენის აფხაზურ მოსახლეობაში მნიშვნელოვნად შერყეულია იმ ენების სასარგებლოდ, რომლებიც საზოგადოებრივ წარმოსახვაში ასოცირდება ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული წარმატების შესაძლებლობებთან. 150 რესპონდენტიდან **58%-ის მიერ ინგლისური ენის პრესტიჟულად აღქმა** მიგვანიშნებს გლობალიზაციისა და დასავლური განათლების / შრომის ბაზრის გავლენაზე. **35%-ით ქართული ენის პრესტიჟად** აღქმა მიუთითებს სახელმწიფო ენისადმი ინსტიტუციურ ლეგიტიმაციაზე და სოციალურ ინტეგრაციასთან მის კავშირზე. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ მხოლოდ **2%-მა დაასახელა მშობლიური (აფხაზური) ენა პრესტიჟულად**, რაც ეთნიკური ენის სტატუსის სერიოზულ დაქვეითებაზე მიუთითებს. მეტიც, **5%-ის მიერ პრესტიჟულ ენებად რუსულისა და თურქულის** დასახელება ნათლად აჩვენებს რეგიონის გეოპოლიტიკურ და დიასპორულ კავშირებს, თუმცა მშობლიური ენის მოთხოვნისა და სტატუსის შესუსტებასაც ამჟღავნებს.

ამრიგად, აფხაზური ენის პრესტიჟულობის კლება მის შემცირებულ ფუნქციურ გამოყენებას, ინსტიტუციური მხარდაჭერის ნაკლებობასა და ენობრივ ასიმილაციას ასახავს. ენა, რომელიც აღარ აღიქმება პრესტიჟულად თვით ამ ენის მატარებელთა ჯგუფშიც, აშკარად გაქრობის საფრთხის წინაშე დგას.

დასკვნა

ხალხთა დეპორტაციის გავლენა ენების ფუნქციონირებაზე ერთ-ერთი ყველაზე მტკივნეული და კომპლექსური საკითხია სოციოლინგვისტიკაში. დეპორტაციის დროს საზოგადოება იძულებით იცვლის სოციალურ, კულტურულ და ლინგვისტურ გარემოს. შედეგად ბავშვები და მომავალი თაობები ვეღარ სწავლობენ მშობლიურ ენას. ოჯახური კომუნიკაცია გადადის მასპინძელი ენის გამოყენებაზე, ირღვევა თაობებს შორის ენის ბუნებრივი გადაცემა.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ აფხაზური ენის ფუნქციონირება საქართველოსა და თურქეთში სერიოზულ საფრთხეებს განიცდის, რაც სხვადასხვა სოციალურ-პოლიტიკური თუ ლინგვისტური ფაქტორით არის განპირობებული. **ენის ასიმილაციის პროცესები** – ქართულის, თურქულისა და რუსულის გავლენით – ხელს უშლის აფხაზური ენის ბუნებრივ განვითარებას. აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში – რუსიფიკაციის, საქართველოს მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე (ბათუმსა და მის შემოგარენში) – ქართული ენის, ხოლო თურქეთში – თურქიზაციის პროცესები აფხაზური ენის ფუნქციონირებას ასუსტებენ.

თაობათაშორის ენის გადაცემის შესუსტება და ახალგაზრდებში ენობრივი მოტივაციის კლება მნიშვნელოვნად ამცირებს ენის გადარჩენის შანსებს. ამ პროცესს ამძაფრებს აფხაზური **ენის პრესტიჟულობის დაქვეითება** – ენა აღარ აღიქმება სოციალური ან ეკონომიკური წარმატების ინსტრუმენტად, რაც იწვევს მის ჩანაცვლებას დომინანტური, უფრო პრესტიჟული ენებით. შედეგად არა მხოლოდ ენის ფუნქციური არეალი ვიწროვდება, არამედ საფრთხე ექმნება **ეთნიკური იდენტობის** შენარჩუნებასაც, რადგან ენა ამ იდენტობის ერთ-ერთი ცენტრალური კომპონენტია. UNESCO-ს ენობრივი საფრთხის კრიტერიუმებში ერთ-ერთი ფაქტორია ენის პრესტიჟულობა ენის გადარჩენისა თუ მისი თანდათანობითი გაქრობის პროცესში. არაპრესტიჟული ენა ხშირად იცვლება უფრო პრესტიჟული ენით ყოველდღიურ კომუნიკაციაში. ამას თან სდევს ენათა შერწყმისა და **ბილინგვიზმის** ეტაპები, რასაც შესაძლოა მოჰყვეს საბოლოო **მონოლინგვიზმი** დომინანტურ ენაზე.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- გასვიანი 2004:** გასვიანი გ., აფხაზეთი XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნეში (ქართველთა და აფსუათა ურთიერთობის პრობლემები). თბილისი. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი.
- გვანცელაძე 2003:** გვანცელაძე თ. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. I, თბილისი. გამომც. „ინტელექტი“.
- გვანცელაძე... 2021:** გვანცელაძე თ., ჭაავა ს., აფხაზური ენა: წარსული, აწმყო და... (ეკოლინგვისტური და სოციოლინგვისტური ანალიზი), თბილისი, გამომც. „სამშობლო“.
- ლომთათიძე 1976:** ლომთათიძე ქ., აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. თბილისი. გამომც. „მეცნიერება“.

- ხორავა 2004:** ხორავა ბ., აფხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა. თბილისი. გამომც. „არტანუჯი“.
- McConnel 1984:** McConnel H., Linguistic Composition of the Nations of the World. vol. 5, Europe and USSR. Québec. Presses de l'Université Laval.
- Килба 1983:** Килба Э., Особенности речи батумских Абхазов, Тбилиси. Академия наук Грузинской ССР, Институт языкознания.
- Март 1935:** Март Н., Избранные работы, т. V. Москва-Ленинград, Государственное социально-экономическое издательство (ГСЭИ).
- ჭირიკბა 2012:** Чирикба В., Расселение абхазов и абазин в Турции. 1. Вопросы этно-культурной истории Западной Абхазии или Джигетии. вып. 1. Москва. „Джигетский сборник“, <https://burusi.wordpress.com/2010/03/21/bejan-khorava-4/> დამოწმება: 20.02.2024.

References and Sources

- Chirikba 2012:** Chirikba V., The Settlement of Abkhazians and Abazins in Turkey. 1. Questions of the Ethno-Cultural History of Western Abkhazia or Djigeti. issue 1. Moscow. “Djigeti Collection”,
- Gasviani 2004:** Gasviani G., Abkhazia at the end of the 19th century and in the 20th century (Problems of relations between Georgians and Apsuas). Tbilisi. Iv. Javakhishvili Institute of History and Ethnology.
- Gvantseladze 2003:** Gvantseladze T., For students of the Abkhazian and Georgian languages. Vol. I, Tbilisi. Publisher: “Intellect”.
- Gvantseladze... 2021:** Gvantseladze T., Chaava S., Abkhazian language: past, present and... (ecolinguistic and sociolinguistic analysis). Tbilisi. Publisher: “Samshoblo”.
- Khorava 2004:** Khorava B., The Abkhazian migration of 1867. Tbilisi. Publisher: “Artanuji”.
- Kilba 1983:** Kilba E., Peculiarities of the Speech of the Batumi Abkhazians. Tbilisi. Academy of Sciences of the Georgian SSR, Institute of Linguistics.
- Lomtadze 1976:** Lomtadze K., Historical-comparative analysis of the Abkhazian and Abaza languages. Tbilisi. Publisher: “Science”.
- Marr 1935:** Marr N., Selected Works, Vol. V. Moscow-Leningrad, State Social and Economic Publishing House.
- McConnel 1984:** McConnel H., Linguistic Composition of the Nations of the World. vol. 5, Europe and USSR. Québec. Presses de l'Université Laval. <https://burusi.wordpress.com/2010/03/21/bejan-khorava-4/> 20.02.2024.